

A SZOVJET EMBERTANI KUTATÁSOK FŐBB IRÁNYAI

M. G. LEVIN

a moszkvai egyetem tanára

A közelmúltban a szovjet kiadványokban ismertető cikkek jelentek meg a Nagy Októberi Forradalom 40. évfordulójának tiszteletére, amelyekben megtalálhatók az embertan fejlődésének országunkban elért szerény eredményei. Ezek a tanulmányok a szovjet antropológia kialakulásának alapvető szakaszait ismertetik, továbbá a végzett kutatások főbb irányait és megtalálhatók bennük tudományunk egyes problémái.

Valószínű, hogy ezek a cikkek a mi magyar antropológus kollégáink előtt ismeretesekek és így előadásomban elegendő, ha csak rövid áttekintést nyújtok. Az elmúlt 40 év alatt a szovjet antropológia nagy és bonyolult utat tett meg. Ebben a szakaszban igen gazdag anyag gyűlt össze az embertan különböző részterületein, kialakultak — a szovjet antropológusok egymás közötti vitái és a reakciós burzsoá nézetekkel általuk folytatott harc folyamán — a szovjet antropológia alapvető elméleti tételei, kibővültek a régi embertani intézmények és újak alakultak. Nemesak a központban, hanem más helyeken is, új szakembereket neveltünk, akik között most, örömeinkre nem kevés tehetséges fiatal tudóst láthatunk.

Röviden elemzem a Szovjetunió embertani intézményeinek szervezeti felépítését. A SZU Tudományos Akadémiájában az embertan a Történettudományok Osztályához tartozik: A Néprajzi Intézethez, ahol külön Embertani Szektor és az antropológiai rekonstrukciók laboratóriuma működik. Az intézet munkáinak általános irányával összhangban a laboratórium és a szektor kutatásai az etnikai antropológia és részben az antropogenezis területére összpontosulnak. Központi helyet foglalnak el a paleantropológiai és szomatikus antropológiai kutatások, amelyekben az embertani anyag mint történeti forrás, nagy jelentőségű az etnógenezis és az egyes népek etnikai története egyes problémáinak megoldása szempontjából. Erre a kutatási irányra jellemző az etnogenetikai problémák komplex megoldása, vagyis, amikor az embertani munkákban felhasználják a néprajzi, régészeti és lehetőség szerint a nyelvészeti kutatások eredményeit is.

A leningrádi Embertani és Néprajzi Múzeum, amely a Néprajzi Intézet leningrádi tagozatához tartozik, különböző népektől származó gazdag kraniológiai gyűjteménnyel rendelkezik; ez a múzeum a SZU paleantropológiai anyagának központi gyűjtőhelye.

A D. N. Anucsin akadémikus által 1922-ben alapított moszkvai egyetemi Embertani Tudományos Kutatóintézet specializált embertani intézmény, ahol az etnikai antropológia, antropogenezis és az emberi morfológia tárgykörébe tartozó kutatások folynak. Az utóbbi években az intézet tevékenységében központi helyet kaptak az embertan gyakorlati jellegű feladataival kapcsolatos

kutatások — a ruhák, cipők, és más — széleskörű használati tárgyak standardizációjára vonatkozó munkálatok. Ezek, az ország különböző területein végzett, széleskörű antropometriai kutatásokon alapulnak. Az Intézet hatáskörébe tartozik az Embertani Múzeum, amely az 1867. és 1879. évi első Oroszországi néprajzi és embertani kiállítások gyűjteményeinek közvetlen örököse. Ennek igen gazdag koponyagyűjteménye van, amely majdnem egy évszázad folyamán gyarapodott. A múzeum primatológiai, paleoantropológiai és ősrégészeti gyűjteményekkel rendelkezik. A háború utáni években az embertani munkálatok az egyes szövetséges köztársaságokban jelentősen kiszélesedtek, néhányban pedig új antropológiai központok keletkeztek. Az Üzbég és Grúz Szövetséges Köztársaságok Tudományos Akadémiáiban (utóbbinál az Experimentális Morfológia Intézetének keretében) dolgozó antropológusok széleskörű kutatásaikkal már régen elismertették magukat. Jelenleg embertani munkálatok folynak Kiev, Tallin, Riga, Baku, Tomszk tudományos intézményeiben és néhány más városban.

A moszkvai egyetem Biológia-talajtani fakultásán működik az 1919-ben alapított Embertani Tanszék. A napjainkban dolgozó szovjet antropológusok túlnyomó többsége ennek a tanszéknek a neveltje. Önálló embertani tanszék működik Taskentben a Közép-ázsiai Egyetemen. Az embertan oktatása nemcsak a Biológiai fakultáson folyik, hanem az egyetemek történeti karain is, ahol a régészek és néprajzosok kapják a szükséges embertani ismereteket.

Szükséges még rámutatni az antropológusok aspirantúra keretében való képzésére, amely a Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetében és a moszkvai egyetem Embertani Tanszékén folyik.

Helytelen lenne rövid áttekintésünkben elhallgatni az Intézetek és Tanszékek egész sorát, amelyek különböző mértékben végeznek kutatásokat az embertan tárgyköréből, bár nem speciálisan embertani intézmények. Ilyenek: az orvosi főiskolák anatómiai tanszékei, a moszkvai és leningrádi agyvizsgáló intézetek, a szuhumii orvosi-biológiai állomás, kísérleti majomtelepével és néhány más intézmény.

A szovjet antropológusok által kidolgozott tudományos problémák közül az előadás szűk keretei között csak néhányat érinthetek.

Azokkal a kérdésekkel kezdem, amelyek az antropogenezis problémáival kapcsolatosak. Az utóbbi évek szovjet embertani szakirodalmában helyet kaptak a főemlősök filogenezisére vonatkozó kérdések (M. A. Gremjackij, M. F. Nyeszturh munkái), továbbá az embertan problémáival összefüggésben a majmok morfológiájának egyes kérdései. Elemezték az ember őshazája problémájának különböző oldalait (G. F. Debec és M. A. Gremjackij munkái), az emberi evolúció fán-élési stádiumának problémáit (V. V. Bunák, V. P. Jakimov kutatásai) stb.

Még a közelmúltban is az alsópaleolitikum emberének csontmaradványait a SZU területén csak a krím-félszigeti kiik-kobai és az üzbekisztáni Tesik-Tas barlangok leletei képviselték. 1953-ban Á. Á. Formozov archeológus a krím-félszigeti Sztaroszelje falu melletti barlang ásatása alkalmával Bahcsiszeráj közelében egy a régészeti anyag alapján késő moustieri korra datálható (másfél—kétéves) kisgyermek csontvázát tárta fel. A sztaroszeljei lelet diagnózisára vonatkozó kérdés irodalmunkban nem kapott teljesen egységes megoldást, azonban a kisgyermeknek a Homo Sapienshez való tartozása egészében véve kétségtelen.

Első pillantásra ilyen formának és a késő moustieri kor kultúrmaradványainak együttes feltárása ellentmondásosnak tűnhetik a jelenkori ember fejlődésének neandervölgyi fáziskoncepciójával, amely mint ismeretes, a szovjet antropológiai szakirodalomban teljes támogatásra talált.

A valóságban viszont az ellentmondás itt csak látszólagos. A sztarszeljei kisgyermek koponyáján néhány primitív neandertáloid vonást találunk, amelyek határozott, bár nem nagy komplexumot alkotnak. A sztarszeljei csontváz szemelláthatólag a paleo- és neoantropusok közötti átmenet fossilis emberformáinak legkésőbbi láncszeme. Megemlítem a palesztinai leleteket, amelyek sokkal korábbi periódushoz tartoznak és amelyekben a neandertháli jellegek sokkal kifejezettebbek, mint a sztarszeljei leleten, a palesztinai formáknak a sapientált típushoz való igen erős közelítése mellett.

Általában a szovjet antropológusok között nincs véleményeltérés arra vonatkozólag, hogy a Homo Sapiens a moustieri és a későpaleolit kor határán alakul ki. Ua. kutatóink véleménye szerint az a kísérlet, hogy a neoantropusnak a moustieri előtti periódusban való létezését bizonyítják — tarthatatlan.

A néhány külföldi tudós által kialakított ellentétes nézetek kritikája Ja. Ja. Roginszkij és mások munkáiban található meg.

Bár a jelenkori ember és a szó széleskörű értelmében használt neandertháli formák genetikai kapcsolatáról szóló tétel semmilyen kételyt nem támaszt, ennek a kapcsolatnak a jellegére vonatkozó kérdés változatlanul vitás marad. A jelenkori emberi rasszoknak a neandertháli rassztípusokkal való geneológiai kapcsolatának különböző értelmezéséről van szó. G. F. Debec a neandertháli és jelenkori ember rassztípusai közötti genetikai egymásutánság elvéhez ragaszkodik. Ennek a policentrikus koncepciónak javára írhatók G. F. Debec véleménye szerint a következő tények: az európai neandertháliaknál és a jelenkori europoidoknál, a sinantropusoknál és mongoloidoknál megmutatókozó közös jellegek, továbbá a rhodéziai ember koponyájának a jávai Ngandongból származó koponyákkal való hasonlósága, mely arra mutat, hogy a jelenkori negroausztráloidok régi területe a fejlődés neandertháli fokán is az emberek fizikai típusának ismert hasonlóságával jellemezhető.

A szovjet antropológusok többsége a Ja. Ja. Roginszkij által részletesen megindokolt monocentrizmus elvét ismeri el, aki rámutatott arra, hogy a neandertháli rasszok közötti morfológiai különbözőségek nem esnek egybe a jelenkori rasszok különbözőségeivel és hogy a későpaleolitikori Homo Sapiens korai formái egymás között kevésbé különböznek, mint a jelenkori rasszcsoportok képviselői.

Az áttekintett polémiával kapcsolatos a paleantropusok lokális variációira, az európai neandertháli csoportok kölcsönös genetikai viszonyaira vonatkozó és más kérdések megvitatása.

Központi helyet foglal el az antropogenezis problémájában az ember kialakulása stádiumainak minőségi sajátosságára vonatkozó kérdés. A szovjet szakirodalomban az utóbbi években e vonatkozásban különböző nézetek jelentek meg. Az antropológusok között az emberi evolúció kétszakaszosságának koncepciója uralkodik: az első a legrégebbi és régi emberek (pithekanthropus, sinantropus, és neandertháli) időszakát tartalmazza, akik magukban a kialakuló embert képviselték és mélyen különböztek mind a felsőfokú antropoidoktól (ausztrálopitecináé), az ember elődeitől, mind az ember jelenkori típusától (Homo Sapiens), amelynek megjelenése az új, második szakaszt

jelenti, melyen már a fejlődés más, az előzőtől principiálisan eltérő törvényszerűségei hatnak.

Ez a nézet különböző irányú véleményeket váltott ki. Néhány régész tagadja a kialakuló embernek mint „sajátos” szakasznak a kiválasztási jogosságát; ennek a véleménynek a követői a Sinantropust és a paleantropust teljesen kialakult embernek ismerik el azon az alapon, hogy már eszközöket tudtak készíteni. A másik szélső állásponttal B. F. Porsnyev lépett fel, melynek megfelelően a legrégebb és régi emberek kb. a moustier időszak közepéig, az emberhez való nagy morfológiai közelségük ellenére a felsőbb idegtevékenységük jellege szerint még az állatvilág képviselőihez hasonlíthatnak. B. F. Porsnyev véleménye szerint a korai paleolitikum eszközkészítése sokkal több közös vonást tartalmaz az állat ösztönös tevékenységével, mint a felső-paleolitikum eszköztermelésével. Ezek a szélsőséges szempontok a tőlük származó ellentétes következtetések ellenére megegyeznek abban, hogy az ember fizikai típusának fejlődését elválasztják annak történelmétől.

Az antropogenezisnek a szovjet antropológusok által kidolgozott néhány kérdését érintettem. Az adott előadásban lehetetlen akárcsak megemlíteni a beszéd eredetére, az ember jelenkori típusa kialakulásának tényezőire vonatkozó kutatásokat, továbbá a szuhumii majomkísérleti telepen intenzíven végzett és a majmok magatartására vonatkozó megfigyeléseket, vagy az antropogenezis problémáit megvilágító s a főemlősök morfológiáját tárgyaló munkákat. Egyáltalán nem foglalkozom az ember morfológiájának problémáival, bár nem azért mintha kevésbé fontosaknak tartanám ezeket. A morfológia kérdéseinek elemzése sok időt venne igénybe, és ezek messze vannak közvetlen tudományos foglalkozásomtól.

Áttérek az etnikai antropológiára.

Már a szovjethatalom első éveitől megkezdődtek országunk lakossága embertani összetételének széleskörű vizsgálatai, amelyeket intenzíven folytattak mind a központi, mind a helyi embertani intézmények a legutóbbi évek folyamán. A Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének antropológusai az utóbbi 12 évben széleskörű munkát végeztek. A Szovjetunió antropológiai térképén a jelenben már csak kevés fehér folt található. Az elvégzett kutatások jelentősége általánosan növekszik, hogy egységes program és egyhangúlag elfogadott metodika alapján különböző körzetekben folytak. A szomatológiai kutatások metodikai szempontból igen nagy jelentőségűek, mivel csak a módszerek szükséges unifikálása mellett, különösen pedig az ún. leíró jellegek meghatározása esetében a különböző kutatók adatai megfelelően hasonlíthatók össze egymással.

Nem foglalkozom a szovjet antropológusoknak az utóbbi években országunk különböző területein szervezett nagyszámú expedíciójával, csak megjegyzem, hogy ezek az expedíciók jelentős részben komplex jellegűek voltak: az antropológiai munkálatokat a néprajzi és régészeti kutatásokkal szoros kapcsolatban végezték. Az antropológusok és archeológusok munkájában megvalósított szoros kapcsolat biztosította a paleantropológiai anyag szisztematikus felhalmozását. A magyar antropológusoknak természetesen ismeretes G. F. Debec 1948-ban kiadott, a SZÜ paleantropológiáját tartalmazó összefoglaló munkája. Az azóta eltelt évtized alatt újabb széleskörű anyag gyűlt össze, amelynek egyrészét már publikálták. Ebben a vonatkozásban legjelentősebb a Voronyezs közelében levő Kosztyenki falunál a felsőpaleolitikori csontvázak feltárása, ahol két felnőtt és két gyermek csontvázát találták meg.

Különösen érdekes mind koraisága, mind kizárólagos megtartási állapota szempontjából a Kosztyenkihez tartozó „Markina-gora”-i lelőhelyről származó csontváz, amely a felső paleolitikum korai szakaszára datálható. A G. F. Debec által gondosan tanulmányozott Markina-gorai csontváz különös sajátossága az ausztrál-negroid rasszok élesen kifejezett vonásainak az ekvatoriális formákra egyáltalán nem jellemző (az orrcsont igen erős előreugrása, a kis-méretű fogak stb.) jellegkombinációja. Ezek a sajátosságok — mint Ja. Ja. Roginszkij megjegyzi — úgy értelmezhetők, mint annak bizonyítékai, hogy a felsőpaleolitikum korai szakaszának embere sokkal neutrálisabb típusú volt, mint a jelenkori emberiség főbb rasszcsoportjai.

A *Kosztyenkii második koponya* sokkal későbbi időből való és a cromagnoni típus kifejezett vonásai jellemzik. A gyermekkoponyák közül egyik szintén a szűkebb értelemben vett cromagnoni vonásokkal jellemezhető. A másik szemelláthatólag prsedmosti koponyákkal mutat hasonlóságot.

Igen érdekesek az *Ukrajna területén* nemrégén talált mezolitikus emberi csontvázaradványok. A Dnyepropetrovszk közelében levő Volosszkij falu határában feltárt koponyaszériát G. F. Debec tanulmányozta, aki két típust határozott meg; ausztráloidot és korai mediterránt.

A *neolitikori koponyák*, amelyeket szintén a dnyepropetrovszki területen találtak, cromagnoni vonásokkal jellemezhetők és a nyugat-európai felsőpaleolitikum leletanyagához hasonlóak.

A *kelet-európai síkság erdőövezetének újabb, neolitikori, paleoantropológiai anyagát* M. Sz. Akimova tanulmányozta. Ezen területről származó sok régi koponyán mongoloid vonások figyelhetők meg. A szovjet antropológusok körében e koponyák elemzése az utóbbi években különböző véleményekhez vezetett. A kutatók többsége az említett koponyák mongoloid jellegében a korai ázsiai hatás bizonyítékát látja, mások tagadják e hatás jelenlétét arra hivatkozva, hogy az arc-koponya lapossága nemcsak a mongoloidoknál, hanem a későpaleolit és neolit korok európid típusú korai koponyáin is megmutatkozik. A szibériai anyag egyébként az utóbbi években lényegesen gyarapodott.

A *Bajkálon túli vidék* neolit és eneolit korból származó új paleoantropológiai anyaga egy bármilyen europid hatás nélküli, alacsony arcú és alacsony szemüregű sajátos mongoloid típus jelenlétét mutatta meg. A *Bajkál-mellék új*, neolit és eneolit kori leletei kiegészítő bizonyítékokat szolgáltatnak ama nézet számára, mely szerint e terület neolit és eneolit kori lakossága Szibéria sokkal keletibb területeinek népeitől eltérően, embertani összetételében europid hatást mutatott. Itt most nincs lehetőségünk Közép-Ázsia és a Kaukázus paleoantropológiai anyagának széleskörű ismertetésére. Mindamellet meg kell említeni, hogy *Közép-Ázsia paleoantropológiája* az elmúlt években főképp V. V. Ginzburg és T. A. Trofimova munkássága révén alakult ki.

A SZU régi és jelenkori lakossága antropológiai anyagának gyarapodása lehetővé tette egyes területek antropológiai típusgenézisének megvilágítását, az antropológiai anyagnak országunk népei etnogenezisében és etnikai történetében forrásanyagként való elmélyült és rendszeres felhasználását.

Részletesebben szólok *Szibéria területéről*, amely közvetlen érdeklődési körömhöz tartozik.

Szibéria őslakosságának összetételében, mint ismeretes, a következő rasszok találhatók: 1. urali, 2. dél-szibériai, 3. észak-ázsiai 4. arktikus.

Az urali típus a következő jellegkomplexummal jellemezhető: egyenes lágy haj; a kelet-ázsiai mongoloid típusokhoz viszonyítva jelentős depig-

mentáció — viszonylag világos bőr, a pupilla világos és kevert változatainak nagy százalékaránya (a sötét szem aránya nem haladja túl az 50%-ot), az epikantus gyakorisága, a mongoloid arányhoz gyenge (a felnőtt lakosságnál 20—30%); aránylag nagy szakáll; eléggé alacsony és mérsékelten széles arc; homorú orrhát, és felfeléhajló orrhegy (az urali rassz jellemző sajátossága); vékony ajkak; a fej formája főleg mezokefál (koponyajelző 79—80); alacsony termet (férfiátlag kb. 160 cm).

Általában az urali rassz alapvető jellegei szerint közbülső helyet foglal el a mongoloid és europid nagy-rasszok között.

Az urali típus legjellemzőbb képviselői a manszik (vogulok) és hantik (osztyákok); ez a típus megtalálható a szelkupoknál (osztyák-szamojédok) és a nyugati nyenyeceknél (szamojédok). E típus ismertető jegyei előfordulnak a sorcoknál, észak-altájiak, hakászok és szibériai tatárok néhány csoportjánál.

Az *urali* típuson belül különböző változatok állapíthatók meg. A leg-sajátosabb ezek közül a ketekre jellemző, akik az urali rassz sok vonása mellett sötétebb pigmentációval, gyengébb növésű szakállal, aránylag erősen kiemelkedő orral, konvex orrháttal, különböznek, amely azt a benyomást kelti, hogy bizonyos mértékig hasonlóak az észak-amerikai indiánokhoz. Ez a hasonlóság mégis igen távoli és nem szolgálhat alapul, hogy genetikailag összekapcsoljuk ezeket a származás szerint oly különböző rasszokat. A ketekre jellemző vonások — amelyet mint jénisszei típust lehet megjelölni — megfigyelhetők Nyugat-Szibéria néhány más népénél is (pl. Taz-medencei szelkupoknál, keleti nyenyeceknél).

A *dél-szibériai* (turáni) rassz Szibéria népeinél csak különböző hatások formájában található (Dél-Szibéria török népeinél — altájiaknál, telengeteknél, hakászok néhány csoportjánál). Alapvető areálja Észak-Ázsia határain túl terül el; legjellemzőbb képviselői a kazáhok és részben a kirgizek. A dél-szibériai típust a következő vonások jellemzik: egyenes de aránylag lágy haj; a mongoloid arányhoz képest hosszú szakáll; a kevert változatok nagy százaléka mellett (40%-ig) sötét szem; aránylag világos bőr; mérsékelt százaléku (30%) epikantus. A dél-szibériai típust jellemzi a magas és igen széles arc, jól körvonalazott orr, egyenes vagy konvex orrhát, viszonylag magas orrgyök, vékony ajkak, rövid, igen széles fej (jelző 84—85), aránylag erősen hajlott homlok; termet közepes (163—166 cm), általában a dél-szibériai rassz mongoloid és europid vonásokat egyesít magában. Mégis az urali és dél-szibériai típusok morfológiai sajátosságai, valamint genezisük, amint az alábbiakban rámutatunk, különbözőek. Az észak-ázsiai rassz, amely Szibériában a legszélesebb areállal rendelkezik, két alapvető de egymással jelentősen különböző típusra — bajkálira és belső-ázsiaira — tagozódik.

A bajkáli típus fölöttébb gyengén fejlett harmadlagos szőrtakaróval, igen erősen fejlett epikantussal, igen magas széles és fölöttébb lapos arccal, előreugró járomcsonttal, gyengén kiemelkedő orral és igen alacsony orrgyökkel jellemezhető.

A bajkáli típus képviselőinél egyenes, aránylag lágy haj, világos bőr, a pupilla elszíneződésének kevert változataira jellemző, eléggé jelentős százalék figyelhető meg; mégis egészben véve a bajkáli típus jellegzetes mongoloid vonásokat mutat. Sajátossága a vékony ajak és az éles proheilia. A fejforma erősen változó. A termet alacsony (férfiátlag 160 cm alatt).

A *bajkáli típus* sajátosságainak komplexuma legnagyobb mértékben megtalálható az evenkik és lamutok különböző csoportjainál, világosan nyomon

követhető Szahalin és az alsó Amur tunguz nyelvű lakosságánál (elsősorban a nyegidáloknál és orokiknál); a bajkáli típus a jakut nép egyik összetevő eleme. Feltételezhető, hogy a bajkáli típus képviselve volt a múltban egész Északkelet Szibériában elterjedt jukagir törzsek között is.

A *közép-ázsiai típus*, összehasonlítva a bajkálival, a következőképp jellemezhető: valamivel sötétebb pigmentáció, erősebb szálú haj, jelentősebben fejlett harmadlagos szőrzet az arcon; az arc magas és széles, azonban kevésbé lapos mint a bajkáli típusnál; aránylag magas orrgyök; az ajkak közepes vastagságúak, a fejforma erősen változó. A termet alacsonyabb a közepesnél (162—164 cm).

Az Észak-Mongólia lakosságára jellemző belső-ázsiai típus Szibériában a burjátoknál, jakutoknál, (bajkálival való keveredésben) és a sztyepp övezeti tuvaiaknál található meg; továbbá a hakászoknál, déli altájiaknál, az evenkik déli csoportjainál.

Az *észak-ázsiai rassz* sajátosságos változatát a közelmúltban találták meg a keleti tuvaiaknál és a Szaján hegység rénszarvastenyésztő karagaszainál. Ezek a csoportok szomszédaitól — nyugati tuvaiaktól és burjátoktól — gyengébb növésű szakállal, (szibériai átlaghoz képest) lágy hajjal, igen erősen kiugró járomcsonttal, kifejezett proheiliával, aránylag vékony ajakkal különböznek. Könnyű észrevenni, hogy az említett népcsoportok a fenti jellegek szerint közelítenek a bajkáli típus képviselőihez. Mégis az utóbbiaktól sötétebb pigmentációval különböznek (a sötét szem százaléka náluk magasabb, mint a burjátoknál). A leírt változat jellemző sajátossága az aránylag alacsony arc (130 mm). Ez a jellegegyüttes a nyugati (jenisszei) evenkiknél is megfigyelhető. Az alacsony arcú mongoloid variáns megtalálható a csulimek és valószínű a szelkupok és nyenyecék összetételében is.

Az *arktikus (eszkimó) rassz* legjellemzőbb változata Szibériában az ázsiai eszkimók között található. Az eszkimókat leginkább az olyan sajátosságok jellemzik, mint az egyenes kemény haj, az észak-ázsiai mongoloidokkal való összehasonlításban sötétebb pigmentáció (sötétbarna bőr, sötét, kevert foltok nélküli szem), a fekete haj igen gyakori, gyengén fejlett epikantus (kb. 30%), erős szakállnövés a szibériai mongoloidokhoz viszonyítva; az arc az eszkimóknál igen magas, széles, ellenben gyengén lapos; az orr jól körvonalazott, egyenes és gyakran konvex orrháttal, aránylag magas orrgyökkel. Az ajkak vastagok.

Az eszkimókhoz leginkább hasonlítanak a partvidéki csukcsok, akiknél azonban a haj kevésbé erős, a szakállnövés gyengébb, a szemtájék mongoloid sajátosságai szembetűnőbbek, az orr gyengébben kiemelkedő; náluk megfigyelhető bizonyos fokú gyenge depigmentáció. Az említett sajátosságokban a bajkáli típus hatása mutatkozik meg, amely még szembetűnőbb a rénszarvastenyésztő csukcsoknál. A korjácoknál (partmentiek és rénszarvas tenyésztők) részben pedig a rénszarvastenyésztő csukcsoknál is az arktikus rassz különleges, ún. kamesatkai változata található meg. Erre jellemző az aránylag alacsony arc, egyenesebb homlok, gyengén fejlett szemöldökívvel és az orr szerkezetének sajátosságai, (az orrnyílás szélesebb, az orrcimpa erősen kiugró, élesen körvonalazott cimpamélyedések). Kamesatka nyugati partvidékének korjácjainál és az itelmeneknél igen nagy alsó állkapocs-szélességet konstataáltak, amely a viszonylag szűk arccal, nagyon magas járomív-állkapcsi indexet ad (82—83, világmaximum).

Szibéria jelenkori népességének antropológiai összetétele — hosszú és bonyolult folyamat eredménye, amely a különböző népcsoportok kialakulása-

nak történetét tükrözi. A jelenkori antropológiai típusoknak régiekkel való kapcsolatának vizsgálata nagy nehézségekbe ütközik. Itt figyelembe kell venni nemcsak a lakosság keveredését és későbbi áttelepüléseit, hanem az évezredek során lezajlott, csoporton belüli változások eredményeit, amelyekben olyan tényezők érvényesültek, mint az egyes csoportok kislétszámúsága és hosszan tartó izoláltsága a tajga és a tundra széles térségein. Tudományunk mai állása szerint a Szibéria antropológiai típusainak eredetére vonatkozó problémák megoldása magában foglalja a feltételezettség elemeit.

Az urali rassz genezisének problémája a szovjet embertani szakirodalomban különböző megvilágításban szerepel. Egyes kutatók (V. V. Bunák, A. I. Jarho) véleménye szerint ez a típus, amint az előzőekben már említettük, közbülső helyet foglal el az europidok és mongoloidok között, mint differenciálatlan régi forma (A. I. Jarho véleménye az volt, hogy Nyugat-Szibéria lakosságában a depigmentáció — az europid hatástól függetlenül — autochton eredetű.) Mások (G. F. Debec, M. G. Levin, T. A. Trofimova, N. N. Csebokszárov) a kevert származás nézetét vallják és az urali rassz sajátosságaiiban az europid és mongoloid formák keveredésének eredményét látják. Az ázsiai és európai eredetű típusoknak ez a keveredése visszavezethető a nyugat- és a vele határos kelet-szibériai erdős övezetek ember általi betelepülésének legkorábbi szakaszaihoz, ahol hosszú idő alatt alakultak ki a különböző, morfológiailag átmeneti jellegű változatok. A mongoloid elemeknek kelet-európai területre való legkorábbi beszivárgására mutatnak az Onyega-tavi Déli Rénszarvasszigeten feltárt neolitikri paleantropológiai leletek és a Káamenti i. e. I. évszázadra datálható ananyinói kultúrabeli lugovói anyag. Az urali rassz jellegei megfigyelhetők az Uraltól nyugatra levő Volga—Káamenti jelenkori lakoságnál is (márik, udmurtok, komi-permjákok). Véleményünk szerint a jenisszei típus szintén minden valószínűség szerint kevert eredetű. Azonban az alapját képező europid és mongoloid komponensek más genezissel rendelkeznek, mint az urali rassz alapvető variánsainál, és Dél-Szibériával vannak kapcsolatban, ahol még a közelmúltban is ketekkel rokon törzsek éltek.

Jelenleg a dél-szibériai rassz genezise eléggé tisztázott. G. F. Debec és V. V. Ginzburg paleantropológiai kutatásaik eredményeképpen megállapították, hogy Kazahsztán és Dél-Szibériát erületén az europid típusok az i. e. I. évszázadban még túlsúlyban voltak. Kazahsztán régi temetőinek csontanyaga az alacsony és igen széles arcú (ún. andronovói) europid típusnak későbbi belső-ázsiai eredetű mongoloiddal való keveredését tükrözi, amelynek eredményeként alakult ki a jelenkori kazahok dél-szibériai típusa. Az a kérdés, hogy Nyugat-Szibéria sztyeppövezetébe elsőként mongoloidok települtek-e, vagy délnyugati irányból előnyomuló europid csoportok, mindmáig vitás maradt. Mindenesetre a miúszinszki területen és az Altáj vidékén már az afanaszjevói kultúrát megelőző periódusban mind az europid, mind a mongoloid elemek jelen vannak.

Az észak-ázsiai rasszra leginkább a mongoloid rasszkör kontinentális ágának vonásai jellemzőek. E rassz Kelet-Szibéria legkorábbi lakosságából alakult ki. Az A. P. Okladnyikovval folytatott vitában — aki szerint Kelet-Szibéria legkorábbi paleolitikus lelőhelyei (Málta és Burety) az európai származású nyugati csoportokhoz tartoznak — jelen előadás szerzője azon az állásponton van, hogy ezen a területen először Belső-Ázsiából vándorló mongoloid népcsoportok telepedtek le.

A neolitikus és eneolitikus időszakban a mongoloidok és europidok közötti határ Szibériában szembetűnően nyomon követhető. A minuszinszki terület és az Altáj sztyeppjeit foglalták el az europid csoportok, az erdős övezet viszont nemcsak Kelet-, hanem Nyugat-Szibériában is a mongoloid típusok elterjedésének területe maradt. A sztyepp területéről az europid csoportok messze keletre előrenyomultak; hatásuk megmutatkozik a Bajkáltól nyugatra levő tajga neolit és eneolitikori lakosságában. Mint fentebb említettük mongoloid elemek szivárogtak a sztyeppés zónákba. Kelet-Szibéria neolit és eneolitikori antropológiai típusainak a jelenkoriakkal való közvetlen összehasonlítása nehézségekbe ütközik; a korai formák sajátos vonásokban térnek el és nem lehetséges közvetlen kapcsolatba hozni őket sem a bajkáli, sem a belső-ázsiai típusokkal. Úgy látszik, hogy az ez utóbbiakra jellemző antropológiai jelek kialakulása sokkal későbbi időszakra tehető.

A Bajkálon túli területen a neolitikus és eneolitikus időben az észak-ázsiai rassz sajátos változata terjedt el, amely alacsonyarcú és alacsony szemüregű mongoloid vonások hordozója volt (e területen az említett változat sokkal későbbi időben, az ún. kőpakolásos sírok korának lakói között is megtalálható). Ezenkívül az erdős övezetek és Szibéria más részeinek korai temetkezéseiben szintén fellelhető (Jakutiában, Nyugat-Szibériában). Lehetséges, hogy ehhez a korai változathoz tartoznak azok az alacsonyarcú mongoloid formák, amelyekről a keleti Szaján és a Jenisszej vidék jelenkori lakosságával kapcsolatban már beszéltünk.

Az arktikus (eszkimó) rassz a rá jellemző alapvető ismertetőjegyek szempontjából eléggé sajátos és mind a szárazföldi Ázsia mind a Csendes-óceán területeinek mongoloid típusaitól elhatárolódik. Az arktikus rassz az észak-ázsiai típustól sötétebb pigmentációval, erősebb hajjal, kisebb gyakoriságú epikantussal, kiemelkedőbb orral, vastagabb ajakkal, fejlettebb arci szőrrel tér el; a koponya magasabb, az arc kevésbé ortognát. Ezek közül több az arktikus típust a távolkeletihez közelíti, amelyet az észak-ázsiaihoz képest szintén az erősebb haj, sötétebb pigmentáció, vastagabb ajak, magas koponya és mezognát arc jellemez. Mindamellett a távol-keleti antropológiai típustól az arktikus: az arc nagyobb méreteivel, a nagyobb fejhosszúsággal és fejszélességgel, alacsonyabb kraniofaciális indexszel különbözik. Ha a megnevezett sajátosságokban az észak-ázsiai mongolok felé való közeledést lehet látni, úgy sok lényeges jellemvonás alapján az arktikus típus mind az észak-ázsiai, mind a távol-keleti rasszoktól eltér: az epikantus százaléka aránylag kevesebb, mint az észak-ázsiai és távol-keleti mongoloknál, az orr kiemelkedőbb, az arci szőrzet erősebben fejlett. Annak következtében, hogy a paleantropológiai anyag az arktikus rassz elterjedési területéről igen csekély és távolról sem kimerítően publikáltuk, genezisének problémáját teljességgel nem lehet megoldani. A legvalószínűbbnek látszik Ja. Ja. Roginszkijnek a mongol rassz típus korai formáira vonatkozó hipotézise. Ennek megfelelően a korai mongoloid típusoknál még nem volt oly fejlett az epikantus és oly alacsony az orrgyök, mint a jelenkori mongoloid csoportok többségénél. Nekünk úgy tűnik, hogy az arktikus típus jellemző sajátosságaiban a régi mongoloid vonások fennmaradását kell látnunk. Fentebb az arktikus típus két változatáról volt szó: a sajátosan eszkimoidról és a kamcsatkairól. Feltételezhető, hogy ezek a változatok egymással határos, de mégis különböző területeken keletkeztek: eszkimoid típus a Bering-tenger körzetében az eszkimók elődei között, a kamcsatkai típus az Ohocki-tenger északi részének szárazföldi és kamcsatkai

partmellékén, ahol épp az északkeleti paleo-ázsiaiak elsődleges kialakulásának területe lokalizálható.

Szibéria embertani típusai között különleges helyet foglal el az amuro-szahalini, amely a nyivhekre (giljások) jellemző. Ismertetőjegyei a következők: egyenes és erős, néha hullámos haj; a haj, szem és bőr sötétebb pigmentációja (mint az észak-ázsiai rassznál), a mongoloid sajátosságok erősen kifejezettek. Az arc igen magas, széles, erősen lapos; az orr gyengén kiemelkedő, alacsony orrgyök, egyenes orrhát; vastag ajkak. Jellemző a mongoloid arányhoz képest erősen fejlett szakáll, amely az általános mongoloid fizionómiával jelentős sajátosságot alkot; a fej formája változó [mezokefália az amuri nyivheknél, brachikefália (index 85) a Szahalin szigeteiknél]. Közepesnél alacsonyabb termet (160—161 cm). A leírt típus a nyivheken kívül az ulesik és részben az orcsik összetételének egyik számottevő komponense; feltételezhető, hogy a múltban a bajkái típust képviselő tunguz nyelvű csoportok alsó Amur-medencében való elterjedéséig, az amuro-szahalini típus szélesebb areállal rendelkezett. A nyivhek embertani típusában az ajnó hatás kétségtelenül megmutatkozik. Mégis az amuro-szahalini típus sajátosságait nem szabad az északázsiai rassz egy változatára gyakorolt ajnó hatás eredményeként magyarázni.

Az amuro-szahalini típus néhány jellemvonása eltérést mutat a csendes-óceáni mongoloidok irányába (sötét pigmentáció, vastag ajak és néhány más jelleg). Ez szemelláthatólag az észak-ázsiai és csendes-óceáni mongoloid rasszok korai keveredéseként alakult ki. Erre vonatkozólag megjegyezzük, hogy az Amur-vidék neolitikus kultúrái, amint a legújabb kutatások mutatják, Kelet-Ázsia délibb területeinek kultúrájával kapcsolatosak. Másrészt a koreaiak embertani típusában olyan jellegek állapíthatók meg, melyek az északi mongolokhoz hasonlítanak. Ebből látható, hogy az Amur-vidék és Korea között a korai kapcsolatok kettős irányúak.

Észak-Ázsia népeinek embertani csoportosításáról szólva megemlítem az „amerikanoid” típusok problémáját Szibéria és a Távol-Kelet lakosságában. Ezt a problémát először A. Hrdlicka vetette fel, aki az ázsiai mongol csoportok észak-amerikai indiánokkal való hasonlóságának egész sorát konstataálta. Nézetét visszhangra találtak a szovjet embertani irodalomban is. Az „amerikanoid” jellegeket Kelet- és Nyugat-Szibéria különböző népeinél is megfigyelték. (Különösen a keteknél).

Szibéria lakossága „amerikanoid” sajátosságainak magyarázatára a következő feltételezések lehetségesek:

1. Az összes „amerikanoid” típusok genetikailag egymás közötti kapcsolatukat és a mongol rassz fejlődésének meghatározott (rég) stádiumát képviselik.

2. E típusok genetikailag kapcsolatosak, azonban a mongol rassz más variánsaihoz hasonlóan csak egy sajátos változatot képviselnek, amely meghatározott területen alakult ki.

3. Mindezek a formák az europid típusok mongoloid elemekkel való keveredésének eredményei.

4. Az „amerikanoid” formák különböző eredetűek: egyesek (Nyugat-Szibériában) keveredés eredményei, mások az europid elemek részvétele nélkül jöttek létre és a mongol nagy-rassz korai jellegeit őrzik. A többiekhez viszonyítva ez utóbbi feltételezés áll legközelebb a tényekhez.

Jelenleg nem lehetséges Szibéria népei antropológiai összetételének tanulmányozásával kapcsolatban a részleges etnogenetikai kérdések áttekintése. Ezek megtalálhatók a különböző publikációkban.

A sajátos rassz-vizsgálati témák közül az utóbbi években a szovjet embertani szakirodalomban legnagyobb visszhangra talált az emberi rasszok szisztematikája. A kutatók különböző sémákat ajánlottak (N. N. Csebokszarov, G. F. Debec, V. V. Bunák, Ja. Ja. Roginszkij, M. G. Levin). Utalok itt a V. V. Bunák és G. F. Debec közötti, a rasszok klasszifikációjára vonatkozó diskusszióra, amelyet a „Szovjetszkaja Etnográfia” lapjain közöltek. Ebben központi helyet foglalnak el a jelenkori rasszok kialakulásának idejére vonatkozó és a kiválasztható főcsoportok mennyiségével kapcsolatos kérdések. Meg kell említeni még a rasszképződés faktoraira vonatkozó kutatásokat (Sz. A. Szemjonov). E területen azonban még sok a tennivaló.

A rassz-kutatásokban külön fejezet az embertani típusok összehasonlítási módszereinek kidolgozása és az egyes populációk komponenseinek kiválasztása. Ezek bonyolult problémák.

Az embertani analízis különböző matematikai módszereinek értékelése, az egyes jellegek taxonómiai különbözőértékűségének elve, ezen elv alkalmazásának határa, valamint az összegezett különbségek módszere és az individuális diagnosztika alkalmazása — ez csak néhány azon kérdések közül, amelyek a fent említett fejezethez tartoznak. Ismeretes, hogy e kérdések magyarázata a különböző iskolák és irányzatok szerint változó. Érthető, ha átgondoljuk az elhangzottakat, hogy előadásom vázlatos és nem teljes.

Örömmel kiegészítem, ha hallgatóim kérdéssel és megjegyzéssel fordulnak hozzám.

Fordította: *Tóth Tibor*, átnézte: *Malán Mihály*.

